

Mesopotaamia jumalanna Nanāia mõjudest Kesk- ja Lõuna-Aasias

Andrew Schumann

Rzeszowi infotehnoloogia ja juhtimise ülikooli professor,
kognitiivteaduste ja matemaatilise modelleerimise osakonna juhataja
andrew.schumann@gmail.com

Vladimir Sazonov

Eesti Kaitseväe Akadeemia juhtivteadur,
Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor
vladimir.sazonov@ut.ee

Teesid: Selles artiklis oleme jälginud mõningaid Mesopotaamia jumalanna Nanāia põhiatribuute alates nende päritolu ilmnenemisest Ur III perioodist (2112–2004 eKr) Mesopotaamias kuni kušaanide¹ ja küšanšähhide perioodini (1. sajandist pKr kuni 4. sajandi pKr lõpuni) Kesk- ja Lõuna-Aasias kuni nende järglaste – kidariitideni ja heftaliitideni. Oleme näidanud, et need jumalanna Nanāia atribuudid muutusid sujuvalt India Durgā ikonograafiliseks motiiviks.

Märksõnad: Baktria, Durgā, Gandhāra, India, Kesk-Aasia, küšanšähhid, Lõuna-Aasia, maailmasüsteem, Maheśvara, Mesopotaamia, Nanāia, Oešo, sassaniidid, Umā, Ur III

Sissejuhatus

Uurimistöö eesmärk

Selle artikli eesmärk on näidata, kuidas erinevad ^dNA.NA.A (^dNanāia, Nanā) kummardamisega seotud sumeri-akkadi uskumused on mõjutanud Kesk- ja Lõuna-Aasias samanimelist jumalannat – (i) *nny* (sogdi keeles: Nanāia) Sogdianas ja Horesmis (tänapäeva Tadžikistan ja Usbekistani lõunaosa); (ii) Navāa (kreeka-baktria: Nanāia), Nava (baktria: Nanā) Baktrias (tänapäeva Afganistan) ja Gandhāras (praegused Loode-Pakistani ja Kirde-Afganistani osad), Durgstanā Põhja-Indias (vt Schumann & Sazonov 2021).

Ühest küljest on sumeri-akkadi Nanāia mõju sogdi-baktria Nanāiale üsnagi tuntud (Rtveladze 1993/4: 84; Potts 2001; Reiner 1974; Azarpay 1976; Westenholtz 1997; Drewnowska-Rymarz 2008; Paleotti 2013), kuid teisest küljest vajab väide Mesopotaamia ja sogdi-baktria Nanāia võimaliku mõju kohta Durgā kultusele erilist argumentatsiooni, mis käesolevas töös ka esitatakse.

Meetoditest

Metodoloogiliselt on siiski teatud vahe Nanāia kultuse rekonstrueerimisel Mesopotaamias (Heimpel 1982: 65–67) ja Nanāia kultuse rekonstrueerimisel Kesk- ja Lõuna-Aasias. Esimesel juhul on meil palju pikki tekstikatkeid (nt kuninglikud raidkirjad, hümnid), kus seda jumalannat mainitakse. Seega saame jumalanna tuvastamise dünaamikat ekstrapoleerida, jälgides tema atribuute² alates Ur III (2112–2004 eKr) tekstidest kuni Uus-Babüloonia ajastuni (626–539 eKr). Teisel juhul (Kesk- ja Lõuna-Aasia) käsitleme mõningaid Nanāia mainimisi pikkades tekstides, kuid väga palju leidub tema pilte maalidel, skulptuuridel ja väga lühikeste kirjadega müntidel. Seetõttu ei saa me analüüsida pikki tekste, vaid ainult visuaalseid atribuute tema piltidel ning nende dünaamikat (Schumann & Sazonov 2021).³

Illustratsioon 1. Kušaanide didrahm. Esikülg: kuningas seisab vasakul altari kõrval, käes oda. Kreeka legend: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΚΑΝΗΡΚΟΥ (“Kaniška, kuningate kuninga [münt]”). Tagakülg: nimbusega jumalanna Nanāia seisab paremal, kreeka legend: ΝΑΝΑΙΑ vasakpoolsel väljal.

Seega jälgime ja klassifitseerime selles artiklis Nanāia/Nanā tuvastamist alates Ur III ajastu varasematest mainimistest kuni Nanā võimaliku mõjuni Durgāle Põhja-Indias (2. sajandist 7. sajandini pKr). Selles jälgimises ja klassifitseerimises kasutame maailmasüsteemide analüüsi, mida tutvustas Immanuel Wallerstein (1976),⁴ ning nõustume täielikult André Gunder Franki (Frank & Gills 1992, 1993) väitega, et erinevad piirkonnad on olnud alates aastast ca. 3000 eKr üksteisega tihedalt majanduslikult, poliitiliselt ja sotsiaalselt seotud ning sel

viisil olid nad ühinenud omamoodi maailmasüsteemiks. Näitame, et Nanāia on jumalanna, kelle kummardamine on olnud selle maailmasüsteemi usulise leviku oluline osa alates selle loomisest.

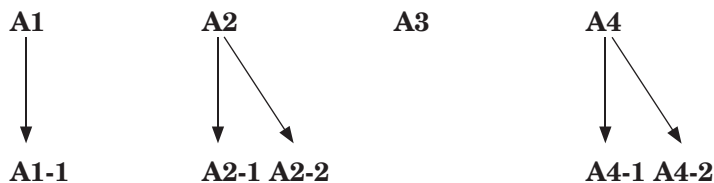
Seega võib maailmasüsteemide analüüsi käsitleda kui igikestlikku (*eternalistic*) ajalookäsitlust, kus iga ajaloolist sündmust mõistetakse unikaalsena ja korduvate protsessideta on ainult üks ajalugu, mille ajaloolised seadused kehtivad erinevatele ühiskondadele või tsivilisatsioonidele. Näiteks Nanāia kui emajumalanna kultusel on katkematu elav traditsioon, mis ulatub enam kui 4000 aasta taha ja seda säilitatakse nüüd Indias Durgā kultuses.

Meie uurimustöö maailmasüsteemide käsitluse raames põhineb erinevatel kombineeritud meetoditel, nagu Mesopotaamia tekstide (nt kuninglikud raidkirjad, müüdid, jne) ning Kesk- ja Lõuna-Aasia mündilegendide tekstide kriitilisel uurimisel. Kasutame sumeri, akkadi, baktria sogdi ja veel mõne keele tekstiallikate võrdlevat analüüsi, filoloogilist analüüsi ning diakroon- ja sünkroonanalüüsi. See meetodite kombinatsioon on kasulik, et uurida väga erinevaid allikaid erinevatest žanritest, ajastutest ja geograafilistest ulatustest, et rekonstrueerida üks kultuuridevaheline religioosne traditsioon maailmasüsteemis. Nende meetodite ühendamiseks rakendame üldist meetodikat, mis on välja töötatud Claude Lévi-Straussi (1955) ja Vladimir Proppi (1968) rajatud müütide strukturalistliku analüüsi raames. Meenutagem, et just nemad pakkusid välja erinevate keelte, ajastute ja geograafiliste asukohtade mütoloogiliste narratiivide analüüsimise meetodika. Nende käsitlust järgides eristame süntagmaatiliselt (horisontaalset) ja paradigmaatilist (vertikaalset) müteemide järjestust. Seega eristame jumaluste atribuutide süntagmaatilisi ja paradigmaatilisi järjekordi. Vastavalt esimese tasandi süntagmaatilisele järjestusele saame Mesopotaamia Nanāia järgmised atribuudid (Streck & Wasserman 2012):

- ‘*emajumalanna*’ (**A1**) (Drewnowska-Rymarz 2008: 33; Weidner 1924: 1–18),
- ‘*armastus* (viljakus)’ (**A2**) (Sigrist 1984: 147; Drewnowska-Rymarz 2008: 5),
- ‘*kuninglik patroon*’ (**A3**) (Sigrist & Westenholz 2008: 667–704),
- ‘*naissõdalane*’ (**A4**) (Konstantopoulos 2015: 201).

Atribuut ‘poolkuu’ (**A1-1**) on Vana-Babüloonia⁵ tekstide järgi paradigmaatiliselt allutatud A1-le (Streck & Wasserman 2012: VS 10, 215: 3); atribuut ‘epideemiatest paranemine’ (A2-1) on paradigmaatiliselt allutatud A2-le ja ‘abielu (lapsed)’ (**A2-2**) samale A2-le, ka Vana-Babüloonia tekstide järgi (Streck & Wasserman 2012: VS 10, 215: 11); ‘lõvil istudes’ (**A4-1**) kuni **A4**. Atribuuti ‘neli või mitu kätt’ (**A4-2**) Mesopotaamia allikates ei mainitud, kuid see esineb esmalt Kuṣāna ja Sogdi Nanāia pildidel. See on samuti allutatud **A4**-le.

Kušanade numismaatika (Jongeward & Cribb 2015) järgi saame rekonstrueerida kõik Nanāia Mesopotaamia atribuudid Kušana perioodil Indias ja lisaks **A4-2**. Need atribuudid on järgmised:

Hiljem omistati need atribuudid Durgāle – hinduismi ühele peamisele jumalannale, kuid koos mõne uue atribuudiga. Niisiis näitame seda strukturalistlikku meetodikat kasutades Nanāia peamiste atribuutide dünaamikat alates Mesopotaamia jumalannast ^aNanāiast alates III aastatuhande lõpust eKr kuni hindu jumalanna Durgāni 7. sajandil pKr (Schumann & Sazonov 2021: 281).

Mesopotaamia allikad

Mesopotaamia jumalanna Nanāia oli erootilise armastuse jumalanna (Stol 1998–2001: 147; Black & Green 2004: 134). Jeremy Black ja Anthony Green (2004: 134) on õigesti märkinud, et Nanāia jagas mõningaid seksuaalseid aspekte sõja- ning armastusjumalanna Inannaga (akkadi Ištar). Nanāiat kummardati koos tema tütre Kani-suraga (akkadi k Usur-amassa) ja Uruki (linna) Inannaga omamoodi jumalannade kolmainsusena Uruki linnas ning hiljem Kiši linnas Vana-Babüloonia ajastul.

Esimest korda mainiti Nanāiat Ur III ajastu tekstides. On teada, et mitmeid ohverdusi Nanāiale tehti Ur III dünastia teise kuninga Šulgi (2094–2047 eKr) valitsemisajal ja neid mainitakse Drehemi tekstides (Drewnowska-Rymarz 2008: 33). Drehemis mainiti Nanāiat Šulgi erinevatel valitsemisaastatel – nt Šulgi 26. valitsemisaastal (Ozaki & Sauren 2020) ja 35. aastal (BDTNS, AnOr 07 056; CDLI P101351, http://bdtns.filol.csic.es/ficha_simple_ventana_lexema.php?miReferencia=34). Ohvreid toodi Nanāiale ka Šulgi 33. või 32. valitsemisaastal (Drewnowska-Rymarz 2008: 33).

Näiteks tallede ohverdamine toimus erinevatel kuudel alates Šulgi 44. valitsemisaastast kuni Ibbi-Sîni (2028–2004 eKr) valitsemise teise aastani (Drewnowska-Rymarz 2008: 33). Oli ka teist tüüpi ohverdamisi (MVN XVIII 56 = AnOr 7, 56, PDT 32, 998, Drewnowska-Rymarz 2008: 34) kuni Ur III lõpuni. Siinkohal väärib märkimist, et Uri ja Uruki linnades tehti kogu Ur III perioodi

jooksul ohverdusi järgmistele jumalannadele: Inanna, Nanāia, Bēlat-tirraban, Bēlat-suhnir, Ulmašitum ja Annunītum jt (Drewnowska-Rymarz 2008: 34; Cohen 1993: 136–140). Assürioloog Wilfred George Lamberti (1989: 324) järgi on Ulmašitum ja Annunītum vastavalt Akkadi Ištar ja Babüloni Ištar. Seetõttu oli Nanāia üks olulisemaid jumalusi, keda mainiti koos Inanna-Ištariga (Stol 1998–2001: 147; Charpin 1994: 37) ja üks Nanāia varasemaid põhitunnuseid oli olla “emajumalanna” (A1). Nanāia nimi esineb Vana-Babüloonia ajastul kui ^dna-na-a Weidneri⁶ jumalate nimekirjas (Weidner 1924: 1–18, rida 12).

“Armastus (viljakus)” (A2) kui üks Nanāia lisaatribuut on rekonstrueeritud kuninglike raidkirjade analüüsi põhjal alates II eelkristliku aastatuhande algusest, st alates Isin-Larsa ja Vana-Babüloonia perioodist. See rekonstrueerimine põhineb Nanāia ja Inanna samastamisel. See samastamine toimus Sîn-iqišami valitsemisajal – vt (Sigrist 1984: 147; Drewnowska-Rymarz 2008: 5). Näiteks Isini valitseja Būr-Sîn (1895–1874 eKr) alustab oma raidkirja Nanāia mainimisega, kellele ta selle teksti tervikuna pühendas:

1-7. ^dna-na-a nin-a-ni-ir nam-ti ^dbur-^dEN.zu lugal-ki-en-gi-ki-uri ki-ág-^din[anna] ù ^dna-na-a-šè⁷

[Jumalanna Nanāiale, tema emandale, Sumeri ja Akkadi kuninga Būr-Sîni, (kes on) jumalannade In[anna] ja Nanāia armastatud, elu eest]
(RIME 4: Būr-Sîn E4.1.7.3, read 1–6).

Siinkohal on oluline viidata ka Uri koonusraidkirjale, mis kirjeldab jumalanna Nanāiale pühendatud templi ehitamist. See tekst kuulub Larsa valitsejale Sümû-Elile (1894–1866 eKr) ja tekstis loeme:

^dna-na-a-a nin hi-li-a šu-du⁷ ^dsu-mu-èl nita-kala-ga lugal-uri⁵.Ki-ma
lugal-ki-en-gi-ki-uri

[Jumalanna Nanāia jaoks (kes on) täiusliku meelusega emand, Sümû-E1, vägev mees, Uri kuningas, Sumeri ja Akkadi maa kuningas]
(RIME 4: Sümû-El E4.2.7.2001, read 1–6).

Nanāia nimi esines ka Larsa kuninga Rīm-Sîn I “pühas abielus”. Selles “püha abielus” liitusid Rīm-Sîn I (1822–1763 eKr) ja Nanāia (YOS 11 24 = YBC 4643; Sigrist & Westenholz 2008: 667–704). Selles kontekstis saame rekonstrueerida järgmise Nanāia atribuudi: olla “kuninglik patroon” (A3), kes annab kuningatele jõudu ja võimu. Nanāiat on mainitud mitmes Rīm-Sîn I raidkirjas. Kudur-mabuk ja tema poeg Rīm-Sîn I on need pühendanud Nanāia templi ehitamisele (RIME 4: Rīm-Sîn I E4.2.14.3, read 1–5):

^dna-na-a nin ḫi-li še-er-ka-an-di nam-sa⁶-ga-ni gal diri dumu-zi-le-an-gal-la nin-a-ne-ne-er

[Jumalanna Nanāia jaoks, meelusega ehitud emandale, kelle ilu on ülemäära suur, nende emandale suure (taevajumala) Anu kena tütrele].

Innana ja Nanāia on mainitud selle kuninga ühes raidkirjas, kuid eraldi (Rīm-Sîn I E4.2.14.3). Seega on meil veel üks kinnitus atribuudile ‘armastus (viljakus)’ (A2). Lisaks kuninglikele raidkirjadele ja muudele tekstidele oli Nanāial sageli oluline roll ka kultuslikes tekstides (nt hümnides). On säilinud üks oluline hümn Nanāiale (Foster 1996: 72), mis lõpeb kuninga õnnistusega. Oluline on märkida, et selle hümn ülesehitus, sõnavara ja sisu on üsna sarnased hümnile, mis on pühendatud jumalanna Ištarile. Seega näeme selles Nanāia hümnis korruga kolme Nanāia atribuuti: ‘emajumalanna’ (A1), ‘armastus (viljakus)’ (A2), ‘kuninglik patroon’ (A3).

Tähelepanuväärne on, et Nanāiat mainiti Uus-Assüüria ajastu nimekirjas Sultantepest (STT, 376–386) ja et Nanāia nimi esineb Dumuzi-Innana jumaluste rühma järel (Drewnowska-Rymarz 2008: 24). On ka muid tõendeid, kuid me mainime ainult mõnda, et näidata seost Nanāia ja Dumuzi-Ištar-(Innana) rühma vahel. Seetõttu näeme Uus-Assüüria (vt ka sõjaka Ištari kohta – Stol 1998–2001:148, *Nanaya hümn (kuningas) Sargon II-le*,⁷ SAA 3, nr 4, lk 13–16) ja Uus-Babüloonia ajastutel samu tunnuseid. Nanāiast: ‘emajumalanna’ (A1), ‘armastus (viljakus)’ (A2), ‘kuninglik patroon’ (A3).

Kesk- ja Lõuna-Aasia allikad

Alates 2. sajandist eKr oli jumalanna Nanāia muutunud ülipopulaarseks Baktrias ja Gandhāras (tänapäeva Afganistanis ja Pakistanis). Esiteks ilmusid tema pildid emajumalanna Kybele⁸ klassikalise hellenistliku ikonograafia raames Ai-Khanoumis (Afganistanis) ja Takht-i Sanginis (Tadžikistanis) Oxuse templis. Seejärel ilmusid need kušaanide valitsejate müntidele kreekakeelsete legendidega, mis mainisid tema nime *Ναναία* (Nanāia). Sel ajal oli ta kušaanide dünastia peamine kuninglik patroon.

Niisiis ‘kuninglik patroon’ (A3) oli seal Nanāia peamine atribuut. Need kušaanide valitsejad rääkisid baktria keelt (üks Ida-Iraani keeltest) ja valitsesid oma võimu tipul tänapäeva Afganistani, Pakistani, Tadžikistani ja Põhja-India territooriumit vähemalt kuni Varanasini. See dünastia eksisteeris alates 1. sajandi algusest pKr kuni 4. sajandi lõpuni pKr. Esialgu kasutasid nad ametliku keelena kreeka keelt, kuid olukord muutus pärast kušaanide keisri Kanīška⁹ (baktria keeles: *Κανησκη*) reformi, arvatavasti toimus see aastal 127 pKr, mis

oli peamiselt pühendatud Kuṣāṇa riigikeele muutmisele – kreeka keel asendati baktria keelega. Selle reformi teksti tuntakse Rabataki raidkirjana (Mukherjee 1995; Sims-Williams 1998: 2008) ja pärast reformi kirjutati kõik kušaani müntidel olevad legendid ainult baktria keeles ja jumalannat kutsuti Nava (Nanā). Nii muutus pärast aastat 127 pKr jumalanna nime kirjalpilt Baktrias ja Gandhāras (sellest sai Nanā), kuid soghdi keeles jäi see samaks: *nny* (Nanāia).

Rabataki raidkirjas näeme Nanā samastamist budistliku jumalanna Umāga: “emand Nanā ja emand Umā” (ἡ ἀμοα Νανα ὀδο ἡ ἀμοα Ουμα). 2. sajandi budismis olid Umāl järgmised atribuudid: ‘emajumalanna’ (A1), ‘armastus (viljakus)’ (A2) ja ‘abielu (lapsed)’ (A2-1 võib paradigmaatilisel allutada A2-le) ning teda peeti budismi ja zoroastrismi tuule- ja ülendusjumaluse Maheśvara (baktri keeles Onḫo; sogdi keeles *wyšprkr*) naiseks (Shenkar 2014: 82). Hinduismis sai Umāst Śiva naine ja tal on praegu samad omadused.

Võib oletada, et nimi *nanā* hakkas sanskriti ja hiljem farsi keeles ‘ema’ tähendust omandama alles pärast Kuṣāṇade ajastut. Väärrib märkimist, et see *nanā* ‘ema’ tähendus puudub veda ja avesta keeles, kuid see vastab Nanāia/Nanā kui jumaliku ema peamisele konnotatsioonile.

Seega Nanāia/Nanā ja tema atribuutide identifitseerimise dünaamika alates Ur III ajastu viidetest võimaldab mõista, millised tema atribuudid võeti lõpuks Kesk- ja Lõuna-Aasias vastu ning mis jätkasid Durgā kui hindu jumalanna atribuutidena nagu ‘emajumalanna’ (A1) ja ‘naissõdalane’ (A4). Jälgime seda dünaamikat detailsemalt.

Varaseimad arheoloogilised tõendid Nanāia kohta Kesk- ja Lõuna-Aasias on leitud Baktriast ja on dateeritud 2. sajandisse eKr ning seejärel on tõendeid leitud ka Sogdianas ning dateeritud 2. sajandisse pKr. Tema peamine omadus on ‘lõvil istumine’ (A4-1). (Mesopotaamia Inanna/Ištar oli ka ikonograafias sageli kujutatud lõviga ja teda isegi võrreldi lõviga, vt nt *Inanna and Ebih*, read 7–9, ETCSL, <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section1/tr132.htm>.)

Seda lõvil istumist (A4-1) võib samastada kui paradigmaatilisel allutatud atribuudile ‘naissõdalane’ (A4) ja seda võib käsitleda kui Kybele’ kultuse (vt Lahe 2007) levikut India hellenistlikes riikides (Shenkar 2014: 118). Märkimist väärrib ka see, et Durgā peamine atribuut on praegu ‘tiigri seljas istumine’ (A4-1-1), mis samuti tähendab ‘naissõdalast’ (A4). See atribuut, mida tähistab A4-1-1, on paradigmaatilisel allutatud ‘lõvil istumisele’ (A4-1).

Nanāia kui ‘emajumalanna’ (A1) oli väga populaarne algul Baktrias ja Gandhāras (2. sajandist eKr kuni 8. sajandini pKr) ning hiljem Sogdianas ja Horesmis (2. sajandist pKr kuni 9. sajandini pKr) – vt Tanabe 1995; De Jong 1997: 268–284; Potts 2001. Tema atribuut ‘lõvil istumine’ (A4-1) esineb erinevates vormides. Näiteks JarTEpa II templi (Sogdiana) seinamaalil, mis pärineb 4. sajandist või 5. sajandi algusest, on teda kujutatud istumas troonil,

mille jalad on moodustatud lõvi protoomide kujul (Berdimuradov & Samibaev 2001: 59). Kušāna müntidel on teda kujutatud lõvi või naisena, kellel on käes lõvi protoom. Nendel müntidel on tema nimi kirjutatud Navava (Nanāia), Nava (Nanā) või Navapao (Nanā-šah, 'Nanā, valitseja').

Vahetevahel esineb Nanāia ka Kūšānšāhhide müntidel. Kūšānšāhhid olid Kušāna dünastia haru, kellest said Sassaniidide¹⁰ suurvalitsejate satraabid. Nt Pērōz I¹¹ (baktria keeles: Πιρωσο κοβαο βαηο) müntidel, mis pärinevad ajavahemikust 245–275 pKr, näeme nimbusega Nanāiat, kelle peas on poolkuu, mis on kujutatud altarile kinnitatud naise rinnakujuna. Büsti mõlemal küljel on baktriakeelne kiri Bayo Navo 'jumalanna Nanā'. Nanāia atribuuti tähistab siin tema pea kohal olev poolkuu (**A1-1**) (Cribb 1990: nr 31).

See atribuut on paradigmaatiliselt allutatud atribuudile 'emajumalanna' (**A1**). See altaril olev rinnakujutis on laenatud Buhhaara mündilt (Naymark 1995: 43, 3).

Nanāia oli Kušāna dünastia ja hiljem Kūšānšāhhide kaitsejumalanna. Nagu näeme, oli tema atribuut 'kuninglik patroon' (**A3**) sel ajal väga oluline. Sama atribuut on rekonstrueeritud ka Sogdianas. Niisiis Panjikenti linnas Sogdianas oli Nanāia kaitsejumalanna, keda esitleti ka kõige olulisema jumalusena mitmes eramajas (III/7; VI/26; VI/41; XXI/2; XXIII/50; XXV/12) – vt Shenkar 2017: 198. Tema kujutis ei esine üksnes Kušāna valitsejate ja Kūšānšāhhide müntidel, vaid ka Sogdiana müntidel – Dhēwāshtīchi (suri aastal 722 eKr) valitsusajal vermitud müntidel, millel on sogdikeelne legend *pncy nn(δ)-wH* 'Nanāia, Panči emand' (Lurje 2004).

Seega jätkusid Nanāia Mesopotaamia atribuudid: 'emajumalanna' (**A1**) ja 'kuninglik patroon' (**A3**) Kesk- ja Lõuna-Aasias. Täiendav atribuudina on ta kujutatud kui 'naissõdalane' (**A4**) koos alamatribuudiga 'istub lõvil' (**A4-1**).

'Armastus (viljakus)' (**A2**) kui Nanāia Mesopotaamia atribuut väljendus hästi tema alamatribuudis 'abielu (lapsed)' (**A2-1**) Kesk- ja Lõuna-Aasias. Niisiis saab Rabataki raidkirja (Mukherjee 1995; Sims-Williams 1998: 2008) järgi Nanāiat seostada Umāga (Ομμα/Ομμο), bodhisattva Maheśvara naisega. Mõnel Kaniška poja Huiška (Bactrian: Οοηβκι) mündil näeme paari Ομμο/Οηβο (Umā/Oešo) – vt (Rosenfield 1967: 94, c.166; Cribb 1997: 15–17).

See Oešo on koos Nanāiaga Kušānase kõige olulisem kuninglik patroon. Teda on nende müntidel väga sageli kujutatud budistliku jumaluse Maheśvara peamiste atribuutidega: härg; kahe-, nelja- või kuuekäelisena; ühe- või kolmepealisena; kolmhark-kirves või lihtkolmhark; äike; veepott; lõvi nahk; lootoseõis; antiloop; elevantkonn; ratas; nimbus (mõnikord leekides); diadeem kui Kušāna kuninglik kroon (Shenkar 2014: 154).

Kušanšahhide müntidelt leiame üsna sageli altarile kinnitatud naise rinakuju. Ta on identifitseeritud kui Nanāia (või Anahita). Leiame ka altarile monteeritud habemega meesbüsti, kuid väga sageli ilma kirjadeta (Cribb 1990: nr 24–29). Teda saab identifitseerida Oešona (Bago Borzando) ühe mündi järgi, kus teda on kujutatud pahlavikeelse kirjaga: *bwrz'wndy yzdy* 'jumal, kes tegutseb kõrgetel/mägistes aladel' (Cribb 1990: nr 59). Teist tüüpi Kūšanšahhide müntidel näeme Oešo klassikalist ikonograafiat ehk habemega meest, käes kolmhark ja saatjaks härg. Baktriakeelne legend on järgmine: *βορζαυδο ιαζαδο* või *βαγο βορζαυδο* 'jumal, kes tegutseb kõrgetel aladel', sama mis pahlavikeelsestel. Seega on see jumalus identifitseeritud Oešona (Οηβο) varasemate Kaniška ja Huviška Kušāna müntide põhjal (Shenkar 2014: 82).

Sogdianas asuva Panjikenti maalidel on Oešo (Οηβο) esindatud sogdikeelse nime *wyšprkr* (Wēšparkar) all. See nimi arvatakse tulenevat järgmisest Vayu avesta epiteedist: *vaiiuš uparō.kairiō*, 'Vayu, kelle tegevus asub ülemises piirkonnas'. Seetõttu võib baktriapärase nimi Οηβο esindada sõna *wēš*, mis pärineb avesta keelsest sõnast *vaiiuš* (Humbach 1975). Kušanad pidasid tuulejumalat *Wēšparkar/Oešo* kuningliku hiilguse embleemiks (Lo Muzio 1995: 169) samal määral kui Nanāiat. Pole kahtlust, et *Wēšparkar/Oešo* on seotud Mahešvaraga (keda käsitletakse kui bodhisattvat *Mahāyāna sūtrate*st).

Seega on Kušanade dünastia ja Kūšanšahhide (valitsejate) jaoks Nanāial järgmised atribuudid ja alatribuudid: 'emajumalanna' (A1), 'poolkuu' (A1-1), 'armastus (viljakus)' (A2), 'abielu (lapsed)' (A2-1), 'kuninglik patroon' (A3), 'naissõdalane' (A4), 'istub lõvil' (A4-1), 'neli või mitu kätt' (A4-2). Samal ajal võib 7. sajandisse dateeritud Penjikenti (II templi) maalidel nähtava jumaliku paari Nanāia ja Wēšparkari/Oešo ikonograafia järgi käsitleda kui Umāmahešvaramūrti, st Mahešvara ja tema naise Umā kujutisena, kes istub härjal (Lo Muzio 2002: joonis 2).

Järeldus

Võib järeldada, et Baktrias, Gandhāras, Sogdianas, Horesmis ja Põhja-Indias näeme emajumalanna peamiste atribuutide sujuvat muutumist, alustades hellenistlikust jumalannast Kybele/Rheast (seotud Mesopotaamia Nanāiaga) ja lõpetades Durgāga. Viimased etapid on fikseeritud Sogdiana maalidel, kus näeme varajast hinduistlikku Nanāia kujutist jumalanna Durgāna, samuti varaseid hinduistlikke kujutisi Wēšparkar/Oešo ja Nanāia/Οημο Umāmahešvara jumaliku paarina. Samal ajal oli nende kultus osa Gandhārani budismist.

Teisisõnu on meil järgmine kindel järjestus: (1) varaseimad realistlikud kujutised emajumalannast Põhja-Indias alates 2. sajandist eKr, mis kuuluvad Kybele/Rhea hulka à (2) Kybele/Rhea atribuutide varasemad esinemised koos kirjaga *Ναναία* (Nanāia) alates 1. sajandist pKr à (3) Nanāia uus atribuut 'neli või mitu kätt' (A4-2) alates 2. sajandist pKr à (4) Nanāia sujuv ikonograafiline muutumine Umāks (Durgā), kõigepealt Baktrias ja Sogdianas.

Kokkuvõtteks saab väita, et Durgā kui 'naissõdalane' (A4), 'nelja või mitme käega lõvi seljas istumine' (A4-1-1) (A4-2) pärineb Mesopotaamia jumalanna Nanāiast. Sealt see motiiv alguse sai ja levis edasi Aasia aladele nii itta kui lõunasse.

Rakendasime oma uurimuses maailmasüsteemide analüüsi ja strukturalistlikku metoodikat, et näidata, et mõned religioossed tavad, nagu Nanāia kummardamine, arenesid koos maailmasüsteemi kui sellise arenguga selle leviku kaudu. Selle laienemise tulemusena omandas Nanāia lisaks vanadele atribuutidele ka mõned uued.

Kommentaariid

- ¹ Kušaani (suur)riik, mis tekkis 2. saj pKr Baktrias.
- ² Keskmise kronoloogia järgi 22.–21. saj eKr, täpsemalt 2012–2004 eKr.
- ³ Kõik Nanāia atribuudid rekonstrueeritakse hõlpsasti tema kujutiste põhjal koos tema nime mainimisega (Schumann & Arif 2021). Näiteks üks varaseimaid kušaanide münte on esitatud Da Yuezhi poolt I sajandil pKr vermitud hõbedast drahmal, mille tagaküljel näeme paremal seisvat pikkade jalgade ja kaelaga lõvi, lõvipea taga poolkuu ning paremal ja vasakul kreeka kiri: NANAIA (1944.100.66762), vt (Jongeward & Cribb 2015: 260). See võimaldab meil tuvastada Nanāiat kahe järgmise atribuudiga: lõvi ja poolkuu.
- ⁴ Immanuel Wallerstein (1976) on kasutusele võtnud mõiste maailmasüsteemid, et käsitleda maailma majandusi koos nende rahvaste kultuurieluga. Hiljem on näidatud, et kultuuridevahelist siiditee kaubandust tuleks käsitleda kui "religioosete turgude" näidet (Neelis 2011: 16). Selles artiklis analüüsime omakorda Nanāia jumalateenistuse kultuuridevahelisi ülekandeid kui näidet Mesopotaamia religioosse traditsiooni laienemisest Siiditee kaubandusvõrgustike kaudu.
- ⁵ Dateeritakse 2000–1595 eKr (sh ka Isin-Larsa ajastu).
- ⁶ Weidneri jumalate nimekiri koostati tõenäoliselt Vana-Babüloonia perioodil – vt Johandi 2019: 15; Pomponio 1998–2001: 21; Veldhuis 2003: 628.
- ⁷ Uus-Assüüria kuningas, valitses 722–705 eKr.
- ⁸ Anatoolia (früügia) päritolu emajumalanna, võimalik, et Kybele kultuse juured on saanud alguse Mesopotaamia jumalanna Kubabast. Kybele eelkäijaks võis olla neoliitiline emajumalanna Çatalhöyükist. Kybele oli Früügia jumalanna ning Väike-Aasias elavad kreeklased võtsid tema kultuse üle ja tänu nendele levis see Kreekasse ja sealt edasi kreeklaste kolooniatesse läänes 6. saj eKr.

- ⁹ Kaniška I Suur valitses ca. 127–150 (või 128–151) pKr või kuni 144. Täpsed valitsemisaastad pole teada.
- ¹⁰ Iraani suurvalitsejate dünastia, valitses Iraani impeeriumi 224–651 pKr, mis on tuntud kui Sassaniidide impeerium. Sassaniidide impeeriumi rajajaks oli Ardašir I (valitses 224–241 pKr), kes oli Sassani järeltulija.
- ¹¹ Pērōz I Kušanšah valitses Kušanšahhina Kušaani-Sassaniidide kuningriiki 245–275 a ja oli Ardašir I Kušanšahhi järglane, kes valitses 233–245. Ardašir I Kušanšahh pärines Sassaniidide suguvõsast ja oli Sassaniidide impeeriumi rajaja Ardašir I sugulane (võimalik et poeg).

Allikad

AnOr – *Analecta Orientalia*

BDTNS – Database of Neo-Sumerian Texts (<http://bdtms.filol.csic.es/> – 18.01.2023)

CDLI – Cuneiform Digital Library Initiative (<https://cdli.ucla.edu/> – 18.01.2023)

ETCSL – The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk> – 17.01.2023)

MVN – *Materiali per il vocabulario neosumerico* (Rom 1974 ff.)

PDT – Çig, Muazzez & Kizilyay, Hatice & Salonen, Armas. *Die Puzris-Dagan-Texte der Istanbuler Archäologischen Museen*, Part 1 = texts 1–725 (= AASF B 92, Helsinki 1956)

STT – O. Gurney; J. Finkelstein. *The Sultantepe Tablets, I/II* (London 1957/1964)

YBC – Tablet siglum, Yale Babylonian Collection (New Haven)

YOS – Yale Oriental Series, Babylonian Texts (New Haven 1915 ff.)

Kirjandus

Azarpay, G. 1976. Nanâ, the Sumero-Akkadian Goddess of Transoxiana Source. – *Journal of the American Oriental Society* 96 (4), lk 536–542.

Berdimuradov, Amruddin & Samibaev, Masud 2001. Une nouvelle peinture murale sogdienne dans le temple de Džartepa II (Avec les notes additionnelles par F. Grenet et B. Marshak). – *Studia Iranica* 30, lk 45–66 (DOI:10.2143/SI.30.1.293).

Black, Jeremy & Green, Anthony 2004 [1992]. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: The British Museum Press.

Cohen, Mark E. 1993. *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*. Capital Decisions.

Charpin, D. 1994. Inanna/Eštar, divinité poliade d'Uruk à l'époque paléo-babylonienne. – *N.A.B.U. [Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires]* 2, lk 37–38.

Cribb, Joe 1990. Numismatic Evidence for Kushano-Sasanian Chronology – *Studia Iranica* 19, lk 151–195.

- Cribb, Joe 1997. Shiva Images on Kushan and Kushano-Sasanian Coins. – Tanabe, Katsumi & Cribb, Joe & Wang, Helen (toim). *Studies in Silk Road Coins and Culture. Papers in Honour of Prof. I. Hirayama on his 65th Birthday*. Cambridge, lk 13–66.
- De Jong, Albert 1997. *Traditions of the Magi. Zoroastrianism in Greek and Latin Literature*. Leiden & New York & Köln: Brill.
- Drewnowska-Rymarz, Olga 2008. *Mesopotamian Goddess Nanajā*. Agade Publishing.
- Foster, Benjamin 1996. *Before the muses: an anthology of Akkadian literature* 1. Archaic, classical, mature. CDL Press.
- Frank, Andre Gunder & Gills, Barry 1992. The five thousand year world system: an interdisciplinary introduction. – *Humboldt Journal of Social Relations* 18 (1), lk 1–79.
- Frank, Andre Gunder & Gills, Barry 1993. *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* London: Routledge.
- Heimpel, Wolfgang 1982. *A Catalog of Near Eastern Venus Deities*. Syro-Mesopotamian Studies 4 (3). Undena Publications.
- Humbach, Helmut 1975. Vayu, Śiva und der Spiritus Vivens im Ostiranischen Synkretismus. – Duchesne-Guillemin, Jacques (toim). *Monumentum H. S. Nyberg*. Téhéran-Liège, lk 397–408.
- Johandi, Andreas 2019. *The God Asar / Asalluhi in the Early Mesopotamian Pantheon*. Tartu: University of Tartu Press.
- Jongeward, David & Cribb, Joe 2015. *Kushan, Kushano-Sasanian, and Kidarite Coins: A Catalogue of Coins from the American Numismatic Society* (Ancient Coins in North American Collections). American Numismatic Society.
- Konstantopoulos, Gina V. 2015. *They are Seven: Demons and Monsters in the Mesopotamian Textual and Artistic Tradition*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Near Eastern Studies) in the University of Michigan.
- Lahe, Jaan 2007. Kybele ja Attise kultus. – *Usuteaduslik Ajakiri* 1, lk 58–90 ([https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2006%20\(55\)/Lahe.pdf](https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/2006%20(55)/Lahe.pdf) – 20.01.2023).
- Lambert, W. G. 1989. A Babylonian Prayer to Aruna. – Behrens, Hermann & Loding, Darlene & Roth, Martha T. (toim). *DUMU-E2-DUB-BA*. Studies in Honor of Åke W. Sjöberg. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, lk 321–336.
- Lévi-Strauss, Claude 1955. The Structural Study of Myth. – *Journal of American Folklore* 68 (270), lk 428–444 (DOI:10.2307/536768).
- Lo Muzio, Ciro 1995. OHPO: A Sovereign God. – *Silk Road Art and Archaeology* 4, lk 161–174.
- Lo Muzio, Ciro 2002. The Umāmaheśvara in Central Asian art. – *Rivista degli studi orientali* 76 (1/4), lk 49–86.
- Lurje, P. B. 2004. *Istoriko-lingvisticheskiy analiz sogdiyskoy toponimii*. Unpublished PhD Dissertation, Saint-Petersburg.

- Mukherjee, Bratindra Nath 1995. The Great Kushana Testament. – *Indian Museum Bulletin*. Calcutta, lk 1–106.
- Naymark A. I. 1995. O nachale chekanki mednoi monety v Buxarskom Sogde. – *Numizmatika Tsentral'noy Azii* 1. Tashkent, lk 29–50.
- Neelis, Jason E. 2011. *Early Buddhist transmission and trade networks: mobility and exchange within and beyond the northwestern borderlands of South Asia*. Dynamics in the History of Religions 2. Brill, Leiden.
- Ozaki, Tohru 2020. *The Lost and the Found. Cuneiform Collections Rediscovered, with copies by H. Sauren*. Part One and Part Two (with the collaboration of D. I. Owen and Palmiro Notizia), Nisaba. Studi Assiriologici Messinesi 33/1-2. Messina: BDTNS.
- Paleotti, Paola 2013. The Manufacture of a Statue of Nanaja: Mesopotamian Jewellery-Making Techniques at the End of the Third Millennium B.C. – Garfunkel, Steven & Molina, Manuel (toim). *From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D.* Proceedings of the International Conference on Sumerian Studies Held in Madrid 22–24 July 2010. Winona Lake: Indiana Eisenbrauns, lk 333–346.
- Pomponio, F. 1998–2001. Nabû. A. Philologisch. – *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie (RIA)* 9. Berlin: Walter de Gruyter, lk 16–24.
- Potts, D. T. 2001. Nana in Bactria. – *Silk Road Art and Archeology* 7, lk 23–35.
- Propp, Vladimir 1968. *Morphology of the Folktale*. Second Edition. University of Texas Press.
- Reiner, Erica 1974. A Sumero-Akkadian Hymn of Nanâ – *Journal of Near Eastern Studies* 33 (2), lk 221–236.
- RIME 4 = Frayne, Douglas 1990. Old Babylonian Period (2003–1595 BC). *The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods* 4. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.
- Rosenfield, John M. 1967. *The Dynastic Arts of the Kushans*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Rtveladze, Edward W. 1993/4. Coins of the Yuezhi rulers of Northern Bactria. – *Silk Road Art and Archeology* 3, lk 81–96.
- SAA 3 = Livingstone, Alasdair 1989. *Court Poetry and Literary Miscellanea*. State Archives of Assyria (SAA) 3. Helsinki: The Helsinki University Press.
- Schumann, Andrew & Sazonov, Vladimir 2021. The Long Path of Nanāia from Mesopotamia to Central and South Asia. – *Studia Antiqua et Archaeologica* 27 (2), lk 279–299 (DOI:10.47743/saa-2021-27-2-4).
- Schumann, Andrew & Arif, Sadeed 2021. Proto-Hindu Buddhist Deities Maheśvara and Hārītī in Gandhāra. – *Journal Asiatique* 309 (2), lk 231–248 (DOI:10.2143/JA.309.2.3290268).
- Shenkar, Michael 2014. *Intangible Spirits and Graven Images: The Iconography of Deities in the Pre-Islamic Iranian World*. Leiden & Boston: Brill.

- Shenkar, Michael 2017. The Religion and the Pantheon of the Sogdians (5th-8th Centuries CE) in Light of their Sociopolitical Structures. – *Journal Asiatique* 305 (2), lk 191–209.
- Sigrist, R. M. 1984. *Les satukku dans E'šumeša Durant la période d'Isin et Larsa*. Malibu.
- Sigrist, Marcel & Westenholz, Joan Goodnick 2008. The Love Poem of Rīm-Sîn and Nanaya. – *Birkat Shalom. Studies in the Bible, Ancient Near Eastern Literature, and Postbiblical Judaism Presented to Shalom M. Paul on the Occasion of His Seventieth Birthday* 2. Winona Lake, lk 667–704.
- Sims-Williams, Nicholas 1998. Further notes on the Bactrian inscription of Rabatak, with an Appendix on the names of Kujula Kadphises and Vima Taktu in Chinese. – N. Sims-Williams (toim). *Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies Part 1: Old and Middle Iranian Studies*. Wiesbaden, lk 79–93.
- Sims-Williams, Nicholas 2008. The Bactrian Inscription of Rabatak: A New Reading – *Bulletin of the Asia Institute* 18, lk 53–68.
- Stol, Marten 1998–2001. Nanaja. – *Reallexikon der Assyrologie* (RLA) 9. Berlin: De Gruyter lk 146–151.
- Streck, Michael P. & Wasserman, Nathan 2012. More light on Nanāya. – *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 102 (2), lk 183–201 (DOI:10.1515/za-2012-0010).
- Tanabe, Katsumi 1995. Nana on Lion. East and West in Sogdian Art. – *Orient* 30–31, lk 309–334.
- Veldhuis, Niek 2003. On the Curriculum of the Neo-Babylonian School. – *Journal of the American Oriental Society* 123, lk 627–633 (DOI:10.2307/3217754).
- Wallerstein, Immanuel 1976. A World-System Perspective on the Social Sciences. – *The British Journal of Sociology* 27, lk 343–352 (DOI:10.2307/589620).
- Weidner, Ernst F. 1924. Altbabylonische Götterlisten. – *Archiv für Keilschriftforschung* 2, lk 1–18.
- Westenholz, Joan Goodnick 1997. Nanaya: Lady of mystery. – Finkel, Irving L. & Geller, Markham J. (toim). *Sumerian gods and their representations*. Groningen: STYX Publications, lk 57–84.

Summary

Mesopotamian Nanāia influences in Central and South Asia

Andrew Schumann

Professor and Head of the Department of Cognitive Science and Mathematical Modelling
University of Information Technology and Management in Rzeszow, Poland
andrew.schumann@gmail.com

Vladimir Sazonov

Research Professor
Estonian Military Academy, Estonia
Associate Professor of Ancient Near Eastern Studies
University of Tartu, Estonia
vladimir.sazonov@ut.ee

Keywords: Baktria, Central Asia, Durgā, Gandhāra, India, influences, Kūšanšāhs, Maheśvara, Mesopotamia, Nanā, Nanāia, Oešo, Sassanids, South Asia, Umā, Ur III, world-system

In this paper we have traced some basic attributes belonging to the Mesopotamian goddess Nanāia, from their origin in the period of Ur III (2112–2004 BC) in ancient Mesopotamia up to the period of the Kušānas and Kūšanšāhs (from the 1st century AD to the late 4th century AD) in Central and South Asia, and up to the period of their successors – the Kidarites and Hephthalites. We have shown that there was a smooth transformation of these attributes of Nanāia to the standard Indian iconographic motif of Durgā.

Andrew Schumann (PhD) on Rzeszowi infotehnoloogia ja juhtimise ülikooli professor, kognitiivteaduste ja matemaatilise modelleerimise osakonna juhataja, ajakirja *Studia Humana* tegevtoimetaja. Tema teadushuvide keskmes on loogika, tehisintellekt, arvutiteadused, filosoofia- ja religioonialalugu.

Andrew Schumann (PhD) is a Professor and Head of the Department of Cognitive Science and Mathematical Modelling, University of Information Technology and Management in Rzeszow, Poland. The managing editor of *Studia Humana*. His scientific interests are focused on logic, artificial intelligence, computer science, history of philosophy and history of religion.

andrew.schumann@gmail.com

Andrew Schumann, Vladimir Sazonov

Vladimir Sazonov (PhD) on Eesti Kaitseväge Akadeemia juhtivteadur ja Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor. Tema peamised uurimisvaldkonnad on Mesopotaamia kuningakodade ideoloogia ja religioon, imperialistlikud kontseptsioonid ja propaganda ning iidse Lähis-Ida kirjanduslik pärand.

Vladimir Sazonov (PhD) is a Research Professor at the Estonian Military Academy and Associate Professor of Ancient Near Eastern Studies at the University of Tartu. His main research areas include Mesopotamian royal ideology and religion, imperial concepts, propaganda, and Ancient Near Eastern literal legacy.

vladimir.sazonov@ut.ee